

KUMUK AĞIZLARINDA UZUN KELİMELER VE ANA TÜRKÇEDEKİ BAZI UZUN ÜNLÜLERİN KUMUK AĞIZLARINDA FARKLI ÜNLÜYE GEÇİŞİ

Osman UYANIK*

Özet

Günümüzde Ana Türkçe'deki uzun ünlü varlığı kabul edilmiş durumdadır. Bu uzun ünlüler çağdaş lehçelerden Türkmençe ve Yakutça'da belirgin olarak kullanılmaktadır. Anadolu sahası da dahil olmak üzere pek çok lehçenin ağızlarında da varlığını sürdürmektedir.

Kumuk ağızlarında da çeşitli sebeplerden dolayı uzun ünlülü kelimelere rastlanır. Bu uzun ünlüler; Türkçe'nin aslı uzun ünlülerinin bulunduğu kelimelerde, çeşitli ses hadiseleri sonucunda oluşan uzun ünlülü kelimelerde, vurgu ve tonlama sonucunda oluşan uzun ünlülü kelimelerde görülmektedir.

Kumuk ağızlarında, uzun ünlülerin bu şekilde görülmesinin dışında Ana Türkçe'deki bazı uzun ünlülerin sistemli bir şekilde başka bir ünlüye dönüştüğü de görülmektedir. Bu ünlülerden biri Anadolu sahasında i ünlüsüne dönüşmüş olan kapalı e ünlüsüdür. Kapalı e ünlüsü normalden açık ve yarı uzun bir şekilde söylenen açık e ünlüsüne dönüşerek uzunluğunu korumaktadır.

Değişime uğradığı hâlde uzunluğunu koruyamayan; ama Ana Türkçe'de uzun olarak söylendiğini gösteren diğer ünlüler ise o ve ö'dür. Ana Türkçe'deki uzun o ve ö ünlüleri Kumukça'da u ve ü ünlüsüne dönüşmüştür, kısa o, ö ünlüleri ise değişmeden kalmıştır.

Önceki çalışmalarda Ana Türkçe'deki aslı uzunlukların tespitinde; yaşayan ağızlardaki uzun ünlülerin karşılaştırılmasından, başka dillere verilen uzun ünlülü kelimelerin o dillerde yaşatılmasından ve Göktürk, Uygur, Arap alfabeleri gibi uzun ünlüleri gösteren alfabelerle verilmiş eserlerden faydalanılmıştır. Kumuk Türkçesinde görülen Ana Türkçe'deki şeklini değiştiren ünlülerin incelenmesi ile Ana Türkçe'deki uzun ünlülerin tespitine yeni bir yöntem daha katılabilecektir.

Anahtar Kelimeler

Kumuk Türkçesi, aslı uzun ünlüler, Kumuklar, Ana Türkçe

---

* Arş.Gör., Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi

The Long-Vowels In Kumuk Dialects And The Transition Of Some Long-Vowels Of Main Turkish Dialects In Different Forms In Kumuk Dialects

The existance of the long voiced vowels in basic Turkish are accepted in our day. These vowels have been clearly used in modern Yakut and Turkoman languages. They survive in many dialects in the Anatolian region, either.

It is met with words with long voiced vowels for some reasons in Kumuk dialects. These long vowels are seen in words with long vowels in Turkish, words which are produced as a result of various sound events, words that are produced as a result of stress and intonation.

Except this kind of vowels, some long vowels in basic turkish have been living in Kumuk dialects by transforming into other vowel. One of this is closed “e” which is transformed into “i” in Anatolian region. Closed “e” is not lost its length transforming into open “e” which is produced in a way of open and half long.

Although it changed, o and ö vowels which can not cover its length, but still used in basic Turkish. Long vowels in basic Turkish “o,ö” are transformed into “u,ü” in Kumuk, but short vowels “o,ö” are not changed.

The voiced-vowels live in the works where Gokturk, Uigric and Arabic alphabets had been used could be found in previous written materials on the identification of the long voiced-vowels in Turkish language, on comparison of the long voiced vowels in living dialects, the continovity of the of the long voiced vowels by the borrowed languages.

Key Words

Kumuk language, long voiced vowels, Kumuks, Basic Turkish

1. Giriş:

Günümüzde çağdaş Türk lehçelerinin pek çoğunda uzun ünlülü kelimeler varlığını sürdürmektedir. Özellikle Türkmence, Ana Türkçe'deki uzun ünlülü kelimelerin korunup kullanılması bakımından oldukça koruyucudur. Yakutça'da da hem uzun ünlülü kelimeler hem de ikiz ünlülü kelimelerin bolluğu gözlenmektedir. Diğer pek çok lehçe de Türkçe'nin aslî uzunluklarını korumaktadır. Talat Tekin, *Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler* adlı eserinde Ana Türkçe'deki ve çağdaş lehçelerin pek çoğundaki aslî ünlü uzunluklarını toplu bir şekilde incelemiştir. Ancak bu eserde Kumuk Türkçesi'ndeki aslî uzunluklar ana başlık altında

incelenmemiştir. Bu eserde Kumuk Türkçesi'nden verilen aslı uzunluk taşıyan kelimeler, diğer lehçelerdeki aslı uzunlukların incelenmesi sırasında karşılaştırma yapmak maksadıyla verilmiş ve birkaç örnekle sınırlı kalmıştır. Biz bu çalışmamızla eksik kalan bu bölümün tamamlanmasına katkıda bulunmak amacıyla, Kumuk ağzlarının incelenmesinden yola çıkarak bu ağzlardaki uzun ünlü varlığını ve Ana Türkçe'den Kumukça'ya farklı formlarda yansıyan ünlü uzunluklarını tespit etmeye çalıştık. Kumukçadaki uzun ünlü varlığını tespit etme yoluyla elde edilen ağız malzemesinden faydalanmamızın sebebi mevcut Kumuk alfabesinin uzun ünlüleri göstermemesidir. Bu çalışmaya temel olan ağız malzemesi, Dr. Çetin Pekacar tarafından 1998 yılında Dağıstan'da toplanmıştır. Aynı malzeme üzerinde tarafımdan *Kumuk Türk Ağzlarının İncelenmesi* adında doktora tezi çalışması yapılmıştır.

2. Kumukça'da Uzun Ünlülü Kelimeler:

Kumuk ağzlarında Türkçe'nin normal ünlüleri hakim olmakla birlikte bazen uzun ünlülere de rastlanmaktadır. Karşılaşılan bu uzun ünlülü kelimeler çeşitli nedenlerle görülmektedir.

2.1 Alıntı Kelimelerde Uzun Ünlüler

Kumuk ağzlarında görülen uzun ünlülü kelimeleri önce menşeye bakımdan Türkçe ve alıntı kelimeler olmak üzere ikiye ayırmak gerekir. Alıntı kelimelerde görülen uzun ünlülerin çoğu Arapça ve Farsça'dan giren kelimelerde görülür. Bu kelimelerdeki uzun ünlülerin pek çoğunu aslı uzunluk olarak kabul etmek gerekir. Bu dillerden alınan kelimelerde görülen ünlü uzunluklarının çok azı ses hadiselerine ve vurguya dayanmaktadır. Bu bölüme Rusça yoluyla batı dillerinden giren kelimelerdeki uzunlukları da almak gerekmektedir; ancak bu dillerden alınan kelimelerde görülen uzunlukları aslı uzunluk değildir. Bu kelimelerdeki uzunluklar vurguya ve ses hadiselerine bağlanmaktadır.

İncelemiş olduğumuz ses kayıtlarında batı dillerinden alınan kelimelerde uzunluk:

2.1.1 o ünlüsü ile:

dobor<dogovór “antlaşma” (Bamma'yurt);

2.1.2 u ünlüsü ile:

pamadur “domates” (Halimbegavul), babu “baba” (Korkmaskala);

2.1.3 a ünlüsü ile:

partiyada “partide” (Töbencüngütey), örneklerinde görülmektedir. Arapça ve Farsça kelimelerde çok miktarda uzun ünlülü kelimelere rastlanmaktadır. Bu kelimeler:

2.1.4 i ünlüsü ile:

milli “milli” (Başlıkent), hali “şimdi” (Töbencüngütey);

2.1.5 â** ünlüsü ile:

âli “Ali” (Targu);

2.1.6 a ünlüsü ile:

canı “canı” (Buklenyurt), cahil “genç” (Buklenyurt), allaç (Halimbegavul), abduallah (Karabudahkent- Konguravul), k’ağız “kağıt” (Karabudahkent-Konguravul), baraËalla “teşekkürler” (Karabudahkent-Konguravul), abdulla (Karabudahkent-Konguravul), asab “ashap” (Targu), muçammad (Temirhan Şura), islam (Temirhan Şura, Töbengazaniş), canımız “canımız” (Töbengazaniş), *ıyalımız “niyetimiz” (Töbengazaniş), alim “alim” (Töbengazaniş), çalal “helal” (Töbengazaniş), hali “şimdi” (Kumturhali, Yahsay), maclis “meclis” (Kızılyurt-Yańısultanyurt), İavur “kafir” (Kızılyurt-Yańısultanyurt) vb. örneklerdir.

2.2 Türkçe Kelimelerde Uzun Ünlüler

Türkçe kelimelerde görülen ünlü uzunluklarını da Türkçe’nin aslî uzun ünlülerinin bulunduğu kelimelerde, çeşitli ses hadiseleri ile ünlü uzunluğunun olduğu kelimelerde, vurgu ve tonlamaya bağlı görülen uzun ünlülerin bulunduğu kelimelerde olmak üzere üçe ayırmak gerekir.

2.2.1 Aslî uzunluk nedeni ile görülen ünlü uzunlukları:

** Bu çalışma ses kayıtlarının incelenmesi ile yapıldığı için, verilen örneklerde ağız çalışmalarında esas tutulan transkripsiyon işaretleri kullanılmıştır.

Türkçe'deki aslî uzunluk nedeni ile görülen uzun ünlüler Türkçe'nin her ünlüsünde rastlanmaktadır. Bu ünlüler birleşik yapıdaki kelimeler haricinde ilk hece ünlüsü olarak karşımıza çıkar. Bu uzun ünlüler:

2.2.1.1 i ünlüsü ile:

id "it" (Buklenyurt), ullubiy "Ulubey" (Karabudahkent-Boynak);

2.2.1.2 í ünlüsü ile:

gí/z "kız" (Yañıkayakent), gí/zlari (Haşa);

2.2.1.3 ı ünlüsü ile:

%ız (Targu);

2.2.1.4 u ünlüsü ile:

ur- "vur-" (Halimbegavul), yurT "köy" (Töbengazaniş);

2.2.1.5 e ünlüsü ile:

vermedi (Töbencüngütey);

2.2.1.6 ö ünlüsü ile:

örden "yukarıdan" (Hüsemikent), (Erpelı), örde "üstte" (Targu)
'Bu kelimelerdeki ö ünlüsünün, öze kelimesindeki ö ünlüsü ile aynı kök olduğu düşünülerek aslî uzun ünlü olarak değerlendirilmiştir';

2.2.1.7 u ünlüsü ile:

bu "bu" (Halimbegavul);

2.2.1.8 o ünlüsü ile:

boynusa "boyunduruk, hamit" (Karabudahkent- Konguravul),
oyuniy "oynar" (Karabudahkent-Heli), oyniy "oynar" (Karabudahkent-
Heli), yo% "yok" (Halimbegavul), onna "onda" (Halimbegavul);

2.2.1.9 á ünlüsü ile:

áz "az" (Örkazaniş), bár "hepsi" (Bamma'yurt) son örnekteki
uzun ünlüyü Talat Tekin "var"¹ anlamındaki kelimedede Ana Türkçe'de
uzun ünlülü olarak göstermektedir. Kumuk ağızlarında sadece hepsi

¹ Talat Tekin, *Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler*, Ankara 1975, s.85.

anlamına gelen bar ve barı kelimesindeki a uzunluğu kalmıştır. Var anlamındaki “bar” sadece vurgu gerektiğinde uzatılır;

2.2.1.10 a ünlüsü ile:

%atunumnu (Buklenyurt), yaşey “yaşar” (Töbencüngütey), yaşlar “çocuklar” (Halimbegavul), barını “hepsini” (Halimbegavul), barda “hepsi” (Töbencüngütey), barınna “hepsinde” (Atlanavul), barı “hepsi” (Targu), %aş%atav “Kaşkatak=Kaşkadağ” (Karabudahkent- Konguravul).

2.2.2 Vurgu ve tonlamaya bağlı oluşan ünlü uzunlukları:

Bu sınıfa giren uzun ünlü kelimeler konuşanın söyleyiş özelliğinden veya vurgu maksadıyla uzun söyleyişlerde görülür. Birkaç istisna dışında Türkçedeki vurgulu hecelerde yani son hecede görülür:

2.2.2.1 i ünlüsü ile:

verigiz “veriniz” (Buklenyurt), inim “küçük erkek kardeşim” (Buklenyurt), biyiy “dans eder” (Töbencüngütey), işledim “çalıştım” (Töbencüngütey), ati “adı” (Töbencüngütey), yeğedi “(at) koşar” (Karabudahkent- Konguravul), elli “elli” (Karabudahkent- Konguravul), biyi “dans et-“ (Karabudahkent-Kakaşura), çaçaviz “ekeriz” (Karabudahkent-Boynak), biz “biz” (Karabudahkent-Boynak), yäddim “yetiştim” (Karabudahkent-Boynak) yiberemen “gönderirim” (Atlanavul), bişirebiz “pişiririz” (Korkmaskala);

2.2.2.2 ü ünlüsü ile:

yüreg “yürek” (Karabudahkent-Kakaşura), tüğül “değil” (Halimbegavul), özü “kendisi” (Targu);

2.2.2.3 í ünlüsü ile:

aytíb “söyleyip” (Targu) ‘Bu ünlünün uzun olmasında p’nin sedalılaştırmasının da etkisi görülmektedir’;

2.2.2.4 a ünlüsü ile:

şa “şu” (Hüsemikent), şalay “şöyle” (Hüsemikent), yanmay mu? “yanmaz mı?” (Buklenyurt), bola “olur” (Töbencüngütey, Karabudahkent-Kakaşura, Karabudahkent-Boynak, Töbencüngütey), mulan “ile” (Atlanavul), adamlar (Töbencüngütey), abzarda “avluda”

(Töbencüngütey), alda “önce” (Töbencüngütey), tamada “yaşlı kişi” (Töbencüngütey), arbada “kağnıda” (Töbencüngütey), mısam “isem” (Karabudahkent-Kakaşura), gelmagiz “gelmeyiniz” (Karabudahkent-Kakaşura), davda “savaştta” (Halimbegavul), mısa “ise” (Targu), çağrama “çağırma” (Töbengazaniş), uyannım “uyandım” (Kızılyurt-Yañısultanyurt), ayTma “söyleme” (Bamma’yurt), mar “var” (Töbencüngütey), bar “var” (Halimbegavul), var “var” (Halimbegavul).

2.2.2.5 ı ünlüsü ile:

%ardaşı “kardeşi” (Töbencüngütey), taya%ı “desteği” (Töbencüngütey), gayn ulanım “kayınım” (Karabudahkent-Kakaşura), sabı “sapı” (Örkazaniş);

2.2.2.6 u ünlüsü ile:

túrlúsu “túrlü” (Buklenyurt), boynusa “boyunduruk” (Karabudahkent-Konguravul), davusuz “savaşız” (Töbengazaniş), ullu “büyük” (Kızılyurt-Yañısultanyurt);

2.2.2.7 e ünlüsü ile:

eyTgençege “söyleyinceye kadar” (Erpele), etme “yapma” (Temirhan Şura), görmey “görmez” (Kızılyurt-Yañısultanyurt), hey (Kızılyurt-Yañısultanyurt, Halimbegavul), işleygenim “çalıştığım” (Yahsay), Endireyde “Endirey’de” (Endirey), dey “der” (Halimbegavul), bilmesem “bilmesem” (Örkazaniş), tezden “acele ile” (Korkmaskala, Karabudahkent-Boynak), érten “sabah” (Hüsemikent), yeğedi “(at) koşar” (Karabudahkent-Konguravul), men “ben” (Karabudahkent-Kakaşura), gele “gelir” (Karabudahkent- Konguravul);

2.2.2.8 ó ünlüsü ile:

Hüsemikent, Töbencüngütey ve Karabudahkent-Konguravul’da karşılaşılır. Bu uzun ünlünün tek örneği olan kób “çok” kelimesinde görülür. Bu ünlünün aslı uzun ünlü olduğu da söylenebilir; ancak bu kelimedeki ünlünün her bölgede uzun olarak söylenmemesi aslı uzunluktan ziyade vurgu ile ilgili bir uzama olduğunu göstermektedir;

2.2.2.9 u ünlüsü ile:

yabuşuv “savaş” (Örkazaniş), onu (Karabudahkent-Konguravul), ullu “ulu” (Targu, Korkmaskala), %atunumnu “karımı” (Buklenyurt), %ururun “kururum” (Örkazaniş), var mu? “var mı?” (Töbencüngütey), bolmay musuz? “olmaz mısınız” (Töbencüngütey);

2.2.2.10 ú ünlüsü ile:

búrlúsú “tomurcuğu” (Buklenyurt), yú%nu “yükü” (Buklenyurt), súyúnnú “sevindi” (Töbengazaniş);

2.2.2.11 o ünlüsü ile:

şo “şu” (Temirhan Şura), şol “şu” (Atlanavul), soñ “sonra” (Karabudahkent-Konguravul);

2.2.3 Ses hadiselerinden dolayı görülen uzun ünlülü kelimeler:

Kumuk ağızlarında; çoğu zaman normal uzunluktaki ünlüler kendinden sonra gelen ünsüzün sedalılılaşması, bazı ünsüzlerin düşmesi veya düşme eğilimine girmesi, hece düşmesi ve ünlü kaynaşmalarından dolayı uzayabilmektedir.

2.2.3.1 i ünlüsü ile:

- 1) ç'nin sedalılılaşması ile; kerpiÇ “kerpiç” (Halimbegavul),
- 2) p'nin sedalılılaşması ile; bittiriP “bitirip” (Töbengazaniş);

2.2.3.2 ü ünlüsü ile:

- 1) y' ünlüsünün düşmesi ile; küde<küde “şekilde, tarzda” (Kızılyurt-Yañısultanyurt),
- 2) y' ünlüsünün düşmeye yaklaşması ile; üyreTmege “öğretmeye” (Yañıkayakent), üylenmegen “evlenmemiş” (Töbencüngütey), üyrengeñ “öğrenmiş” (Atlanavul), üylenni “evlendi” (Korkmaskala), üyretib “öğretip” (Töbengazaniş);

2.2.3.3 ı ünlüsü ile:

- p'nin sedalılılaşması ile; %açıP “kaçıp” (Halimbegavul);

2.2.3.4 u ünlüsü ile:

 ünsüzünün düşmesi ile; ulanım “oğlum” (Atlanavul)- (Buklenyurt), ulanı “oğlu” (Temirhan Şura), ulallar “oğlanlar” (Töbengazaniş), ulanimni “oğlumun” (Buklenyurt);

2.2.3.5 e ünlüsü ile:

En çok karşılaşılan uzun ünlülerden biridir.

- 1) Bu ünlünün çok karşılaşıma nedeni mastar eki -me'den sonra gelen yönelme hâli eki -ge'nin düşmesidir; söyleme “söylemeye” (Örkazaniş), işleme “çalışmaya” (Töbencüngütey, Töbengazaniş), berme “vermeye” (Töbencüngütey, Atlanavul), tileme “istemeye” (Töbencüngütey, Temirhan Şura), getme “gitmeye” (Atlanavul), tepe “tepmeye” (Halimbegavul),
- 2) s ünsüzünün düşmesi ile; meçit “mescit” (Kızılyurt),
- 3) Sedalılaşıma ile (p ve k'nin sedalılışması); teP “diye” (Halimbegavul), beg “sağlam” (Atlanavul), deb “diye” (Kumturhali) ‘son örnekte b'nin düşme eğiliminde olmasının da etkisi vardır’,
- 4) Ses kaynaşmaları nedeni ile; nege tesen<nege etesen “niye yaparsın” (Kızılyurt-Yañısultanyurt), gişe di<kişi edi “kişi idi” (Buklenyurt);

2.2.3.6 ö ünlüsü ile:

Yalnızca Buklenyurt'ta rastlanılmaktadır. y ünsüzünün düşmesi ile görülür. çöyreg (Buklenyurt) kelimesinin çöreg (Buklenyurt) şeklinde ve ö'nün uzun şekliyle kullanıldığı da tespit edilmiştir.

2.2.3.7 ú ünlüsü ile:

n ünsüzünün düşmesi ile görülür; onúçú: “onun için” (Karabudahkent- Konguravul).

2.2.3.8 a ünlüsü ile:

En çok karşılaşılan uzun ünlülerden biridir.

Bu ünlünün çok karşılaşıma nedeni mastar eki -ma'dan sonra gelen yönelme hâli eki -%a'nın kaynaşmasıdır; baylama “bağlamaya” (Töbencüngütey), tilema “istemeye” (Töbencüngütey), alma “almaya” (Töbencüngütey, Atlanavul), tabtama “dövmeye, bir şeyle vurmaya” (Karabudahkent-Kakaşura), tabTaTma “dövdürmeye” (Karabudahkent-

Kakaşura), %urma “kurmaya” (Karabudahkent-Heli), aşama “yemeye” (Halimbegavul), %aytma “geri dönmeye” (Atlanavul), cıyma “toplamaya” (Temirhan Şura), alıştırma “değiştirmeye” (Töbengazaniş).

Yönelme hâli ekinin kaynaşması dışındaki ünlü kaynaşmalarında da görülür: tam%a ta<tam%a ata “duvara atar” (Karabudahkent-Heli).

3. Ana Türkçe'deki é:, e:, o:, ve ö: Uzun Ünlülerinin Başka Bir Ünlüye Dönüşmesi:

Kumuk ağızlarında uzun ünlülü kelimeleri incelerken kulakla hissedilen ünlü uzunluklarını tespit etmek Ana Türkçe'deki uzun ünlülü kelimelerin belirlenmesi için yeterli değildir. Kumuk ağızları için karakteristik bir özellik olan Ana Türkçe'deki bazı uzun ünlülerin şekil değiştirmesi incelenmesi gereken önemli bir konudur. Karakteristik olarak görülen bu değişmelerin belirlenmesi ile Ana Türkçe'deki uzun ünlülü kelimelerin daha net bir şekilde tespiti de mümkün olacaktır.

3.1 é>ä, e>ä değişimleri:

Şekil değiştirerek uzunluğunu koruyan bu ünlülerden bir kısmı açık e ünlüsüne “ä” dönüşmüştür. ä ünlüsü, e ünlüsüne göre normalden daha uzun ve açık bir şekilde vurgulu olarak telaffuz edilir. Kumuk ağızlarında bu değişmelere ilk hecenin dışında rastlanmaz. Bu değişme é ve e ünlüsünde görülür.

3.1.1 é>ä değişimi:

Ana Türkçe'de aslı uzun ünlü olan é ünlüsü uzunluğunu ä ünlüsüne dönüşerek az da olsa korumaktadırlar. ä ünlüsünü tanımlarken “normalden açık fakat a sesine doğru kaçmayan yarı uzun bir e ünlüsüdür.”² denilmesi de bu uzunluğu göstermektedir. Talat Tekin'de Türkmençe'deki ä ünlüsü için Polivanov'u kaynak göstererek “Türkmençe'de dar e ünlüsü hiç bir zaman uzun değildir. Buna karşılık geniş e daima uzundur.”³ der. Kumuk ağızlarında é ünlüsünden ä ünlüsüne dönüşmüş olan bazı örnekler şunlardır: bir äk “bir iki”

² Ahmet Bican Ercilasun, *Kars İli Ağızları Ses Bilgisi*, Ankara 1983, s.52.

³ Talat Tekin, *Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler*, Ankara 1975, s. 21.

(Halimbegavul), Kătsin “gitsin” (Halimbegavul), äkew “ikisi” (Buklenyurt), äki “iki” (Başlıkent), äkibiz “ikimiz” (Karabudahkent-Konguravul), äkinci “ikinci” (Buklenyurt), äkinni “ikindi” (Targu), äkişer “ikişer” (Töbengazaniş), äKKeren “iki kere” (Töbengazaniş), äkkisini “ikisini” (Atlanavul), ägiz “ikiz” (Targu), gätgeğenim “gidişim” (Yahsay).

Türkiye Türkçesi yazı dilinde ise Ana Türkçe'deki uzun olan kapalı e “é” ünlüsü sistemli bir şekilde i ünlüsüne dönüşmüştür. Bu değişme sonucunda Türkiye Türkçesi yazı dilinde é ünlüsünün Ana Türkçe'deki uzunluğunu belirleyen hiç bir iz kalmamıştır.

3.1.2 e>ä değişmesi:

e>ä değişmesi görülen kelimelerde genişlemeyi sağlayacak hiç bir nedenin görülmemesi bu değişimin görüldüğü kelimelerdeki e ünlülerinin Türkçe'nin aslı uzun ünlüleri olduğuna işarettir. Bu yoruma e ünlüsünün aslı uzunluğunu normal e'ye göre daha açık söylenen ä ünlüsü ile korunmasından ulaştık: gälib “gelip” (Karabudahkent-Konguravul), yäTTig “ulaştık” (Hasavyurt), äşita “iştir” (Hüsemikent), yäTmiş “yetmiş” (Töbengazaniş).

Bu örneklerin dışındaki bazı kelimelerdeki ä ünlüsünün arızalı bir söyleyiş olduğunu düşünmek mümkündür; ancak bu ünlülerin bulunduğu kelimelerdeki e ünlüleri her ağızda ä şeklinde söylenmektedir. Bu geniş söyleyişlerden bu kelimelerin de Ana Türkçe'deki aslı uzunluk taşıyan kelimeler olabileceğini anlamaktayız. gälib “gelip” (Karabudahkent-Konguravul), yädđim “ulaştım” (Karabudahkent-Boynak), yäTTig “ulaştık” (Hasavyurt), ädil özelleni “İtil ırmağı” (Kapirkumuk), äşita “iştir” (Hüsemikent), äşitilgen “iştirilmiş” (Temirhan Şura), gäsib “kesip” (Targu) kelimeleri bu uzunluğu gösteren örneklerdir.

3.2 o>u, ö>ü, ö>u değişmeleri:

Değişime uğradığı hâlde uzunluğunu korumayan; ancak Ana Türkçedeki şeklinin uzun olduğunu belirten diğer ünlüler ise u ve ü'dür.

Talat Tekin, Polivanov'a⁴ dayanarak genel Türkçe'de uzun o ve ö ünlülerinin Kuzey Kumuk lehçesinde u ve ü olduğunu; kısa o ve ö'lerin ise değişmeden kaldığını söylemektedir.⁵

Bizim tespitlerimizde de Ana Türkçe'de aslî uzun olan o ünlüsü bazı Kumuk ağızlarında u'ya dönmüştür. bulabıS “oluruz (Bamma'yurt), bulğan “olan” (Temirhan Şura), yüreygen “yürüyen” (Kızılyurt-Yañısultanyurt), yulĖundu “yolundu” (Targu) kelimelerindeki uzunluklar bu kurala uygun örneklerdir. Kumuklar bu kelimeleri bu şekilleri ile yalnızca kuzey ağızlarında değil aynı zamanda orta bölgelerdeki ağızlarda da kullanmaktadır.

ö>ü~u değişimleri de Ana Türkçe'deki aslî uzunlukları yansıtan bir değişimdir: üyreddi “öğretti” (Buklenyurt), usseydim “büyüseydim” (Halimbegavul).

Ünlü benzeşmelerinin de etkili olduğu anlaşılan bazı kelimelerdeki değişimlerin sebebinin, Ana Türkçe'deki aslî uzunluklar olabileceği de göz ardı edilmemelidir: güzğüleriñ “aynaların” (Targu), tüydüm “dövdüm” (Halimbegavul).

Kumuk ağızlarında Ana Türkçe'deki aslî uzunlukların ö>ü~u değişmesine uğraması o kadar sistemlidir ki Arapça'da ayınla yazılan ö ünlüsü bazen bu değişime tabi tutulur. Ayınla yazılan *Ömer* kelimesi Targu kasabasında *Umar* şeklinde kullanılmaktadır.

4. Sonuç:

Yukarıdaki örneklerden Kumuk ağızlarının Ana Türkçe'deki aslî uzunlukları yaşattığı anlaşılmaktadır. Ana Türkçe'deki aslî uzunluklar üzerine yapılan önceki çalışmalarda Türkçedeki aslî uzunluklar, yaşayan ağızlardaki uzun ünlülü kelimelerin karşılaştırılmasından; Göktürk,

⁴ Ye. D. Polivanov, “K voprosu ob obsçe-turetskoy dolgote glasnoh” **Byulleten I-go sredne-aziatskogo gosudarstvennogo universiteta**_No.6 (Nisan 1924, Taşkent), s. 152.

⁵ Talat Tekin, **Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler**, Ankara 1975, s. 20.

Uygur ve Arap alfabeleri gibi uzun ünlüleri gösteren alfabelerle verilen eserlerden ve başka dillere verilen -Eski Bulgarca'dan Macarca'ya geçmiş olan- kelimelerin uzun ünlüleri barındırmasından tespit edilmeye çalışılmıştır. Kumuk ağızlarının incelenmesi, bu konuda yapılan ve bundan sonra yapılacak çalışmalara az da olsa katkı sağlayacaktır. Kumuk Türkçesinin incelenmesi ile sağlanacak bu katkının dışında Ana Türkçedeki aslî uzunlukların tespitinde önceden takip edilen metotlardan farklı olarak Ana Türkçeden günümüz Kumuk Türkçesine değişerek gelen bazı ünlülerin esas tutulacağı yeni bir metodun kullanılabilmesi de görülmektedir. Ancak bu metotla tek bir şive üzerinde çalışılması istenen neticeyi vermez. Bahsedilen ünlü değişmelerinin diğer bazı Türk şivelerinde ve o şivelerin ağızlarında da olabileceğini düşünmek yanlış olmaz. Öteki metotlar kullanıldığı hâlde Ana Türkçe'de bulunan ve fark edilemeyen aslî uzunlukları tespit etmek için bu metodun kullanılması araştırmacılara yarar sağlayacağı açıktır.